

Školní biologické pokusy

Mgr. Libuše VODOVÁ
Mgr. Blažena BRABCOVÁ, Ph.D.
Katedra biologie PdF MU

Osnova seminářů

- výuka bude probíhat od 10. 10. 2011 do 16. 12. 2011
- **každý student zpracuje 1 biologický pokus**
- **Podmínky udělení zápočtu:**
 - 1) vystoupení studenta**
 - 2) podrobně rozpracovaná příprava**
 - 3) docházka – tolerována 1 neúčast**

Proč „ pokusy“ ?

- Pokus jako **výuková metoda**
- Pokus jako „ **vyzkoušení**“ si výuky v praxi

Pokus jako výuková metoda

Co to je výuková metoda ?

Do jaké skupiny metod pokus patří?

Které další metody do této skupiny náleží?

METODY VÝUKY

VERBÁLNÍ

LABORATORNÍ

PRÁCE S
TECHNIKOU

PRÁCE S
LITERATUROU

Pozorování

Experiment

MONOLOGICKÉ

Výklad

Popis

Vyprávění

Vysvětlování

Přednáška

Instruktaž

Práce s PC

S učebnicí

S pracovním
sešitem

S pracovním
listem

S atlasem

S klíčem

S testem

S časopisy

DIALOGICKÉ
= DIALOGY

Úvodní (motivační)

Heuristický (objevný)

Upevňovací (opakovací)

Zjišťovací (zkoušení)

Pokus jako výuková metoda

Co to je výuková metoda ?

⇒ postup, kterým chce učitel dosáhnout VC

Do jaké skupiny metod pokus patří?

⇒ K laboratorním

Které další metody do této skupiny náleží?

⇒ pozorování

Pokus jako „pokusná“ výuka

- **každý student vystoupí** s vybraným tématem („studentům pokus“), které bude zaměřeno na laboratorní metody výuky (pozorování a pokus)
- ostatní studenti představují třídu
- časová dotace: 45 min

Vystoupení studenta s vybraným pokusem

Pokus může být zpracován jako:

- hodina laboratorních cvičení
-hodina základního typu
-volitelný seminář pro ZŠ

Student k pokusu vypracuje:

Metodický list, protokol a kontrolní otázky na závěr (hodina LC), nebo pracovní list (hodina zákl. typu, seminář)

Metodický list:

1. Teoretický rámec hodiny („úvodní hlavička“):

- téma hodiny
- začlenění do RVP ZV
- správně formulované VVC
- rozvíjené kompetence a dovednosti
- časová dotace
- pojmy nové
- pojmy opěrné
- materiál a pomůcky
- organizační podmínky

Metodický list:

2. Podrobně rozpracovaná metodika:

- teoretický úvod do problematiky (co by měli žáci znát)
- odůvodnění zařazení LC (kdy zařadit a proč)
- materiál a pomůcky
(kdy co připravit a proč, zdroj materiálu – pokud si sám zakládám, napsat postup – např. senný nálev)
- instruktáž žáků
- pracovní postup krok za krokem
- specifikace pokusu
(co je třeba si ohlídat, např. u cévních svazků - je náskres dostatečně velký, aby zachytil jednotlivé CS)
- kontrola práce žáků
- závěr pokusu
(proč ho s nimi dělám, co si tím mají uvědomit)

Hodina laboratorních prací

Protokol:

- **Osnova protokolu k laboratorní práci** - téma, úkoly, materiál a pomůcky, postup práce, nákres, závěr => slouží pro učitele jako vzor k okopírování)
- **Vyplněný protokol k laboratorní práci** – kontrola pro učitele
- **Kontrolní otázky na závěr:** shrnutí znalostí, které žáci v hodině laboratorních prací získali, začlenění nového učiva do kontextu již zvládnutého učiva)

Pokus v hodině základního typu a v semináři

Pracovní list:

Cíle:

- **Aktivizace a motivace žáků v průběhu pokusu**
- **Zasazení nového učiva do kontextu učiva již zvládnutého**

Forma:

- **Vzor pracovního listu** (pro učitele k okopírování)
- **Vyplněný pracovní list** (pro kontrolu)

Botanická témata:

1. **Pozorování řas**
2. **Pozorování jehličnanů – Jana KOPŘIVOVÁ**
3. **Určování rostlin v přírodě**
4. **Srovnání rostlinné a živočišné buňky – Iveta MAZALOVÁ**
5. **Zkoumáme semena a jednosemenné plody**
6. **Anorganické látky v rostlinných buňkách**
7. **Chlupy na rostlinách – Pavlína HORÁKOVÁ**
8. **Pozorování stavby těla různých druhů mechů**
9. **Pozorování plísní – Hana BYRTUSOVÁ**
10. **Pozorování rozsivek**
11. **Mikroskopické pozorování pokožky listů s průduchy – Z. ŠPAČKOVÁ**
12. **Mikroskopické pozorování cévních svazků ve stonku**
13. **Pozorování pylu pod mikroskopem**
14. **Oddělení chlorofylu od jiných listových barviv – M. BERANOVÁ**
15. **Pozorování produktů fotosyntézy**
16. **Důkaz dýchání rostlin**
17. **Vlastní téma**

Zoologická témata:

1. **Pozorování prvoků - nálevníků**
2. **Reakce ploštěnek na chemické podráždění**
3. **Vliv fenolu na nitěnky**
4. **Pozorování planktonu**
5. **Mikroskopické pozorování stavby těla drobných korýšů**
6. **Pozorování vnější stavby těla členovců**
7. **Zhotovení trvalých mikroskopických preparátů částí těla hmyzu**
8. **Chov housenek (příp. larev jiného hmyzu) v insektáriu a jejich pozorování**
9. **Pitva švába**
10. **Zkoumání rybích šupin**
11. **Pozorování kostních buněk ve skřelové kosti**
12. **Rozbor ptačího vejce (chemické složení skořápky, pitva) – J. FLODR**
13. **Určování ulit a lastur měkkýšů (DP L. Hradilové)**
14. **Stavba těla ryby (DP L. Hradilové) – Jiřina NOVOTNÁ**
15. **Rozbor ptačího opeření (DP L. Hradilové) – Monika JANOUŠKOVÁ**
16. **Vlastní téma**

PRÁCE S LITERATUROU

Práce s pracovními sešitem a listem

Pracovní sešity = soubory učebních úloh sestavené ke konkrétní učebnici

Pracovní listy = soubory učebních úloh k určitému tématu či tématickému celku na volných listech

- zásady správné formulace učebních úloh

Cíl: procvičení a ověření zvládnutí učiva

Práce s určovacími klíči a atlasy přírodnin

- **cíl:** žák bude schopen určit neznámý organismus
- předpoklad: dostatečné množství výtisků
- Práce s klíčem (nejprve určujeme podle jednoduchých klíčů známé organismy, až pochopí mechanismus, tak neznámé)

LABORATORNÍ METODY

1. Pozorování

Princip pozorování:

- žáci **samostatně** nebo **pod vedením učitele** studují biologické jevy **vnímáním, aniž by zasahovali** do jejich **průběhu**
- **vnímání = pozorování**: uvědomělé, plánovité a metodické

Co mohou v přírodopise pozorovat?

- stavbu (vnitřní a vnější => anatomická a morfologická pozorování)
- biologické procesy v organismech (fyziologická pozorování)
- vztahy mezi organismy, vztahy mezi organismy a prostředím (ekologická pozorování)
- působení abiotických faktorů na periodicitu přírodních jevů (fenologická pozorování)

LABORATORNÍ METODY

1. Pozorování

Pozorování lze začlenit do:

- **hodiny základního typu**
- **hodiny laboratorních prací**
- **hodiny exkurzí**
- **hodiny zájmové činnosti (kroužky, semináře)**

Druhy pozorování

- **neúmyslné (bezděčné)** = vnímání bez cíle a úkolů, kt. by k němu směřovaly; vyvoláno blízkostí, silou a intenzitou podnětu
- **úmyslné (záměrné)** = plánované vnímání
 - aktivní – vyvoláno formulací cílů a úkolů

LABORATORNÍ METODY

1. Pozorování

Typologie pozorování - mnoho hledisek třídění

A) Dle objektu pozorování (*co pozorujeme*)

- **bezprostřední** – pozorujeme přírodninu (živá, preparovaná, konzervovaná, nebo její části – semena, srst, rohy..)
- **zprostředkovaná** – pozorování přírodniny není možné, žáci pozorují obrazy, filmy, nákresy, tabule apod.

B) Dle vztahu pozorování k výuce (*k čemu pozorování slouží*)

- **vlastní** – zastupuje výklad
- **předběžné** – pozorování před výkladem
- **dodatečné** – pozorování po výkladu

LABORATORNÍ METODY

1. Pozorování

C) Dle délky (*jak dlouho pozorujeme*)

- **krátkodobá** – max 1 vyučovací hodinu
- **dlouhodobá** – delší než vyučovací hodina

D) Dle charakteru pozorování (*proměnlivosti pozorování*)

- **statická** – v čase se nemění, žáci pozorují pořád totéž: demonstrace přírodnin, rozčleňování, pitva, srovnávací pozorování)
- **dynamická** – pozorování: fyziologická pozorování (růst, pohybu), pozorování ekologická a fenologická

E) Dle cíle (*proč pozorujeme*)

- **zjišťovací** – u demonstrační p.; pozornost žáků zaměřena jedním směrem – cílem je potvrzení učitelova výkladu)
- **popisující** – žáci sami pozorují přírodninu, aby ji mohli popsat
- **objevné** – žák srovnává anatomii a morfologii přírodnin
 - soustředí se na rozlišovací a určovací znaky

LABORATORNÍ METODY

2. Pokus (experiment)

Princip pokusu:

- pozorování biologických jevů v umělých podmínkách
- jednotlivé faktory biologického jevu lze záměrně měnit

Výhody: zapojení žáka => žák získává názor praktickou činností => pochopení => trvalá vědomost

+ **výchova k samostatnému myšlení, vyjadřování**
(kompetence k učení, k řešení problémů, pracovní, sociální a personální, komunikační)

Cíle:

- seznámit žáky biologickými jevy a vztahy mezi nimi
- seznámit žáky s metodami vědecké práce
- seznámit žáky s myšlenkovými operacemi (analýza, syntéza, dedukce, indukce)

LABORATORNÍ METODY

2. Pokus (experiment)

Biologický pokus

- **pracuje s biologickým materiálem**, který má své projevy (výživa, dráždivost, dýchání, rozmnožování, dědičnost, vývoj atd.) => **rozdíl oproti pokusům chemickým a fyzikálním**, navíc je i **složitější**
- **vědecký** – objevný; **výsledek není předem znám** je pouze předpokládán (**hypotéza**) => **výsledek pokusu ji potvrdí nebo zamítne**; musí brát v úvahu **všechny možnosti** a mít co nejdokonalejší **technické vybavení**
- **školní (didaktický)** – změřen na již známé a ověřené poznatky (výsledek je učiteli předem znám) => **žáci si díky pokusu ověří poznatky nebo na ně sami přijdou**; **technicky jednodušší** než vědecký experiment; učitel žáky **koordinuje**, vede je ke správnému výsledku

LABORATORNÍ METODY

1. Pokus (experiment)

Pozorování x pokus

Pozorování – **pouhé sledování** probíhajícího **biologického děje** (pozorovatel do něj nikdy nezasahuje)

=> popis jevu, vztahů mezi jevy

- pozorovatel se zaměří pouze **jev**, který probíhá (**náhodný**)
- pozorovatel zůstává **na povrchu jevu**
- **nepřesné**, protože naše smyslové vnímání je nepřesné

Pokus – forma pozorování probíhající v záměrně připravených podmínkách, které umožňují změnu a řízení jednoho či několika faktorů příslušného jevu (pozorovatel do děje zasahuje)

=> poznání a analýza biologických jevů

- pozorovatel se může zaměřit na libovolný jev
- pozorovatel proniká **do podstaty jevu**
- je **přesný**, lze jej graficky vyjádřit

LABORATORNÍ METODY

2. Pokus (experiment)

Předpoklady úspěšné realizace školního pokusu

- ✓ relativně snadné provedení přiměřené věku a znalostem žáků
- ✓ známý a zaručený výsledek
- ✓ interpretovatelné výsledky (vzhledem k věku a znalostem žáků)
- ✓ technické vybavení (laboratoř, laboratorní soupravy)
- ✓ zdroj biologického materiálu
- ✓ možnost vést jednoduchou dokumentaci
- ✓ pokus předem vyzkoušet (učitel)

METODY VÝUKY

VERBÁLNÍ

LABORATORNÍ

PRÁCE S
TECHNIKOU

PRÁCE S
LITERATUROU

Pozorování

Experiment

MONOLOGICKÉ

Výklad

Popis

Vyprávění

Vysvětlování

Přednáška

Instruktaž

Práce s PC

S učebnicí

S pracovním
sešitem

S pracovním
listem

S atlasem

S klíčem

S testem

S časopisy

DIALOGICKÉ
= DIALOGY

Úvodní (motivační)

Heuristický (objevný)

Upevňovací (opakovací)

Zjišťovací (zkoušení)

LABORATORNÍ METODY

2. Pokus (experiment) – typologie pokusů

A) Dle obsahu a cíle (*k čemu pokus ve výuce slouží*)

- **informující** – obohacují žáky o nové poznatky (náhrada výkladu) => žák si vyvodí nové učivo + jeho aktivizace
- **potvrzující** (argumentační, dokumentační)
 - k upevnění znalostí, které již žáci mají
 - pokusu předcházela učitelův výklad

LABORATORNÍ METODY

1. Pokus (experiment) – typologie pokusů

B) Dle organizace (*kdo ho provádí*)

- **demonstrační pokus** – k názorné ukázce (provádí učitel) – součást hodiny základního typu

KDY HO POUŽIJEME:

- a) při vysvětlování obtížného úseku učiva => pochopení
 - b) u náročných pokusů (pracná příprava, velmi přesná práce apod.)
 - c) ukázka nového pracovního postupu, práce s novou laboratorní technikou
- žáci sledují, popisují pokus a formulují závěry

- **frontální** – žáci sami pracují s přírodními => vědomosti + dovednosti, logické uvažování, používání myšlenkových operací
- didakticky nejcennější
- žáci musí být teoreticky připraveni
 - **individuální** – každý žák dělá pokus sám
 - **skupinové** – pokus dělá skupina žáků

LABORATORNÍ METODY

2. Pokus (experiment) – typologie pokusů

C) Dle doby trvání

- **dlouhodobé** – několik hodin, dnů i měsíců, kdy se založený pokus pozoruje (klíčení, růst v živných roztocích)
- zapojit co nejvíce žáků
- + žáci vidí vývoj; - klesá zájem a pozornost žáků
- **krátkodobé** – od několika min po celou vyuč. hodinu

LABORATORNÍ METODY

2. Pokus (experiment)

Další metody používané spolu s pokusem:

- **verbální – monologické** (instruktáž, vysvětlování)
 - **dialogické** – motivační, heuristický, zjišťovací, upevňovací rozhovor
- **práce s literaturou**

Literatura na toto téma

- ALTMANN, Antonín: *Metody a zásady ve výuce biologii*. 1. vyd., Praha: SPN, 1975, 288 s.
- ALTMANN, Antonín, LIŠKOVÁ Eva: *Praktikum ze zoologie*. 1. vyd. Praha: SPN, Praha 1979, 334 s.
- ALTMANN, Antonín.: *Přírodniny ve vyučování přírodopisu a biologii*. 3. upravené vyd., Praha: SPN, 1975, 157 s.
- BAER, Heinz-Werner et al.: *Biologické pokusy ve škole*. 2. vyd., Praha: SPN, 1968, 241 s.
- DURREL, Gerald a DURRELOVÁ, Lee: *Amatérský přírodovědec*. 1.vyd., Praha: Dorling Kindersley a Slovart, 1997, 320 s.
- HADAČ, Emil et al.: *Praktická cvičení z botaniky pro pedagogické fakulty*. 1.vyd., Praha: SPN, 1967.
- HRADILOVÁ L.: *Zoologické pokusy a pozorování v přírodopise na základní škole*. Diplomová práce. Rukopis (depon in: PdF MU Brno), Brno, 2002.

Literatura na toto téma

- LORBEER G.C., NELSONOVÁ L.W.: *Biologické pokusy pro děti*. – Portál, Praha 1998.
- MARTINEC, Zdeněk & DUCHÁČ, Václav: *Testy a laboratorní práce z přírodopisu pro 2.stupeň ZŠ*. 1.vyd., Praha: SPN, 2004, 120 s.
- MOLISCH H, BIEBL R: *Botanická pozorování a pokusy s rostlinami bez přístrojů*. - SPN, Praha 1975.
- ŠKRABALOVÁ B: *Vytvoření webové stránky zaměřené na chov hmyzu, entomofáгии a přežití v přírodě* Diplomová práce. Rukopis (depon in: Archiv závěrečných prací MU), Brno, 2011.
- ŠVECOVÁ, M., ČÍŽKOVÁ, V., RŮŽKOVÁ, I. a STOKLASA J.: *Cvičení z didaktiky biologie I*. – Karolinum, Praha, 2000.

Zdroje použitých obrázků

- <http://getstimulated.files.wordpress.com/2011/01/experiment.jpg>
- <http://www.1zscaslav.cz/image.php?nid=753&oid=264761&width=375&height=281>
- http://mm.denik.cz/55/22/liska_ucitel_venkovsky_denik_clanek_solo.jpg